

הפטירות בהלכה

א. הקדמה: סקירה מדעית¹

פטירות המשמשות למאכל אדם היו ידועות לנו משכבר הימים כמאכל חביב שהיה מוגש כמנה אחרונה, וכאשר היה מבושל, קשה היה לעמוד בפני ריחו הטוב.² מין זה היה גדל ומתרבה במקומות נמוכים ולחים, על ריקבון עצים וכדו'.³ עקב הריבוי הטבעי של מין זה ללא צורך בטיפול אנושי, הוא היה זול ומצוי לכול.

הפטירות הן יצור השונה מבעלי חיים ומצמחים, כפי שניכר מסיווגן במדע כממלכה עצמאית. הפטריות שונות מצמחים בכך שאין להן איברים מובחנים: שורש, עלים, ענפים ופרי. נוסף על כך הן אינן מסוגלות לבצע פוטוסינתזה (קיבוע פחמן). לפיכך הן צריכות להשיג סוכרים בדרכים אחרות: ניצול חומרים מרקב, טפילות על צמחים או יצירת יחסי גומלין עם צמחים.

מבנה הפטרייה הבסיסי קרוי נבג, וממנו מתחילה הפטרייה להתפתח. כשהנבג נחשף ללחות ולתנאים מתאימים, הוא מתחיל להתפשט וליצור קור שהוא למעשה רצף תאים המחוברים ביניהם. קצה הקור מתארך כל העת, ולבסוף נוצר סבך קורים הקרוי תפטיר. הפטרייה קולטת את המינרלים, הסוכרים והמים הדרושים לה דרך רשת הקורים. אין כאן שורשים ונוף, אלא גוף אחד שקולט לעצמו חומרי הזנה מסביבתו. הקורים הינם קטנים ומיקרוסקופיים, ומה שניתן לראות בעין רגילה הוא את מארג הקורים וכן את מקבצי הנבגים. התפטיר יכול להתפתח במצעים שונים כגון קרקע, או באופן חיצוני על חומרים שונים כפי שמתרחש בעובש.

ריבוי הפטרייה יכול להתרחש בשלוש צורות: פיזור חלקי קורים, פיזור נבגים אל-מיניים או פיזור נבגים מיניים. הנבג מזכיר בתפקידו את זרע הצמחים, אולם בשונה מהם הוא קטן מאוד ואינו מתפתח לשורש ונוף אלא רק מתחיל להתפשט. הריבוי בעזרת נבגים

---

1. הקדמה זו, למעט הפסקה הראשונה, נכתבה ע"י אג' יהודה היר, מכון התורה והארץ.
2. בתלמוד הבבלי מתואר ששמואל היה אוכל 'תבשילא דארדי' וכן 'ארדלא' בפני עצמן. לדעת רש"י, מדובר על מין פטריות. בבבלי כתובות סא ע"א, מתואר שהביאו לשמואל תבשיל של פטריות, וזה גרם לרב ענן בר תחליפא תאוות אכילה שהייתה מביאתו לידי סכנה אילולי היה טועם מהתבשיל; רש"י, שם ד"ה תבשילא. בבבלי ברכות מז ע"א, מבואר שהפטירות היו חביבות על שמואל, והוא היה אוכלן בקינוח סעודה; רש"י, שם ד"ה אילו. בבבלי פסחים, קיט ע"ב, מבואר ששמואל היה אוכלן לאחר סעודתו; רש"י, שם ד"ה ארדילאי; רשב"ם, שם ד"ה כגון. אולם יש להעיר שיש מפרשים שלא מדובר על פטריות אלא על מין בשר, ראה: ר"ן, פסחים כז ע"א מדפי הרי"ף ד"ה גמ' מאי; חידושי רבנו דוד, פסחים קיט ע"ב ד"ה ושמואל.
3. כפי שיתבאר להלן.

דומה לריבוי השרכים (סוג צמחים שאינו מפותח), והוא מתבסס על יצירת כמות רבה של נבגים המסוגלים להתפשט ברוח או אפילו בעלי יכולת תנועה. בריבוי אל-מיני הנבגים זהים גנטית לפטריית המקור, זאת בשונה מריבוי מיני. הריבוי המיני, שהוא הרלוונטי לפטריות המאכל, מבוסס על איחוי קורים שונים, אולם ללא הגדרה ברורה של זכר ונקבה כחלק מתהליך הריבוי המיני, מפתחת הפטריה איבר מיוחד נושא נבגים-הקרוי גוף פרי. בדרך כלל, גופי הפרי הינם מיקרוסקופיים, אולם לעיתים הם יוצרים מבנה גדול, כפי שמצוי בפטריות המאכל. למעשה, עיקר הפטרייה גדלה בקרקע, והיא שולחת למעלה רק גופי פרי לצורך הפצה. זאת בשונה מצמחים כמובן, בהם החלק העיקרי הינו הנוף, והשורש משמש בעיקר לעגינה ולקליטת מים וחומרים נוספים.

פטריות המאכל שייכות ברובן לקבוצת פטריות הבסיסה. החלק הנאכל הינו למעשה גוף הפרי המיועד להפצת הנבגים, והוא מחובר בתחתיתו למארג הקורים. בשונה מצמחים, החלק העילי מיועד להפצת נבגים ולא ליצירת סוכרים וחומרים נוספים לטובת הפרי או השורשים. פטריות אלו יכולות לגדול בקרקע לבדן, וחלקן חיות בסמיכות לצמחים בצורה טפילית או באופן של קשרי גומלין (סימביוזה). כמהין אלו פטריות שבהן גופי הפרי גדלים מתחת לאדמה, ופעמים רבות הן גדלות בשורשי צמחים ספציפיים. הן משתייכות לקבוצת פטריות השק, וגידולן קשה יותר.

מרבית פטריות המאכל לשיווק גדלות כיום במצעים מיוחדים בחדרי גידול מבוקרים. בתחילת התהליך מפזרים נבגים או חלקי קורים במצע,⁴ ומתחיל תהליך של התפשטות רשת הקורים. לאחר זמן מה מתחיל תהליך הריבוי המיני, וגופי הפרי נושאי הנבגים מבצבים מהמצע. בשלב זה חותכים אותם מרשת הקורים. ה'קטיף' מתבצע בשלבים, ולאחר הגעת הפטריות להבשלה.

ב. היעדר שורש ככוח חיות

כפי שראינו בסקירה המדעית, בשונה מיתר המינים שלהם יש נוף ושורש שממנו עיקר החיות, לפטרייה אין הבחנה כזו בין שורש לנוף, אלא היא כולה בנויה ממערכת סבוכה של קורים הנמצאים מעל-פני הקרקע, בעזרתה היא קולטת את חומרי ההזנה הדרושים לחיותה. מכך עולה הגדרת השורש ככוח חיות עיקרי. מרבית המינים סופחים את חומרי ההזנה שלהם מהשורש המצוי באדמה, ובכך מהווה השורש את עיקר החיות של הצמח, בשונה מהפטרייה הקולטת את חיותה מכל חלקיה ולא ממקור עיקרי. בשל כך, גם הקורים העומדים בממשק בין הפטרייה לבין המצע שהיא מונחת עליו, הינם קורים קטנים ומיקרוסקופיים, שלא ניתן להגדירם כשורש חיות כביתר המינים.⁵ הגדרה זו

4. במפעל שבו נערך סיור למטרת למידת הנושא, המצע מיובא מחו"ל ומורכב מזבל עופות, זבל סוסים, קש וגבס, ואין בו אדמה או חול כלל.

5. ראה: דרך אמונה, הל' שמיטה ויובל פ"ד ה"ג, ביאור ההלכה סוף ד"ה כגון, שהוסיף: 'אח"כ נודע לי שיש היום מקומות שזורעין כמהין ופטריות בתוך זבל ומתפשטין מהם שורשים דקים... מסתבר ששורשים אלו כיון שאינן ניכרין לא מקרי שורשים, ומקרי שאין לו שורש'.

מצויה זה מכבר בדברי הראשונים שעמדו על כך שאין לפטרייה שורש ככוח חיות כיתר המינים, הגדרה שיש לה השלכות הלכתיות, כפי שנראה. המשנה (ברכות פ"ו מ"א-מ"ג) מבחינה בין פירות האילן לבין פירות הארץ לגבי ברכה ראשונה:

על פירות האילן, אומר בורא פרי העץ... ועל פירות הארץ, אומר בורא פרי האדמה... על דבר שאין גידולו מן הארץ, אומר שהכל.

בדברי הבבלי (ברכות מ ע"ב; נדרים נה ע"ב) מגדיר אב"י שהברכה על פטריות היא 'שהכל', משום שהן מוגדרות כדבר שאין גידולו מן הארץ;⁶ כהגדרתו: 'מירבא רבו מארעא, מינקי לא ינקי מארעא'. הפרשנים מבארים הגדרה זו, שעיקר כוח חיותן והתפתחותן של הפטריות אינו מהאדמה ככל אילן או ירק, אלא הן גדלות מלחות הקרקע והאוויר,⁷ ולכן יכולות להימצא במקומות שונים,⁸ כמו על עצים ועל כלים.⁹ הסיבה לכך שכוח החיות וההתפתחות של הפטריות אינו מהאדמה היא שאין להן שורש ככל מיני הגידולים, המהווה את עיקר החיות של המין, כדברי הרמב"ם (פיהמ"ש פאה פ"א מ"ד) המתיר את היותן של הפטריות פטורות מפאה בעובדה שאינן גידולי הארץ; וגידוליו מן הארץ, רצונו לומר, שיש לו שורשים בארץ שהוא פורה על ידם, להוציא כמהין ופטריות...¹⁰

ועוד אומר הרמב"ם בפירושו למשנת עוקצין (פ"ג מ"ב): 'והוא צמח שאין לו שורשים ולא זרעונים'. מדברי הרמב"ם הללו עולה ההגדרה שראינו בסקירה המדעית, שאין לפטרייה שורש באדמה ממנו עיקר חיותה, ולפיכך היא אינה מוגדרת כגידולי הארץ כמו יתר המינים. ברם, בדבריו הוסיף הרמב"ם הגדרה נוספת, ועליה נעמוד בהמשך הדברים, שמלבד היעדר שורש חיות בפטרייה, אין לה גם 'זרעונים'. בדברים הבאים נבקש לראות את ההשלכות ההלכתיות של הגדרה זו, המחריגה את רביית הפטריות מיתר המינים בכך שאין להן שורש וזרעים מהם הן מתרבות.

6. רמב"ם, הל' ברכות פ"ח ה"ח; שו"ע, או"ח סי' רד סעי' א.
 7. מיוחס לרש"י, נדרים נה ע"ב ד"ה שאין; תוספות, שם ד"ה מירבא; ר"ן, שם ד"ה מירבא; רבי אברהם מן ההר, שם; ריבמ"ן, פאה פ"א מ"ד ד"ה וגידוליו; ר"ש, שם ד"ה כלל; רא"ש, שם ד"ה וגדולו; פסקי רי"ד, ברכות מ ע"ב ד"ה ת"ר; מאירי (ברכות מ ע"ב ד"ה הפת שעפשה; נדרים נה ע"ב ד"ה נדר); רבנו מנחם, הל' ברכות פ"ח ה"ח ד"ה והכמהי; מג"א, או"ח סי' רד ס"ק ד; תולדות יצחק, מעשר שני פ"א ה"ג ד"ה מתני'.
 8. אור זרוע, ח"ב הל' עירובין סי' קלא אות א: 'על האשפות ועל הגגים ועל הכתלים'.
 9. רש"י, ברכות מ ע"ב ד"ה מירבא; מיוחס לרש"י, נדרים נה ע"ב ד"ה שאין; רבנו מנחם, הל' ברכות פ"ח ה"ח ד"ה והכמהי; ריטב"א, ברכות מ ע"ב ד"ה ועל כמהין; רבנו יונה, שם כח ע"ב מדפי הרי"ף ד"ה גמ' על הזומית; אליה רבה, או"ח סי' רד ס"ק ב; פני משה, מעשר שני פ"א ה"ה ד"ה מתני' דר"ע; מגן גיבורים, אלף המגן סי' רד ס"ק ד; פרי מגדים, אשל אברהם סי' רד ס"ק ד; משנה ברורה, סי' רד ס"ק ז.
 10. הגדרה זו מצויה גם במיוחס לרש"י, נדרים נה ע"ב ד"ה מאורא; ר"ש (פאה פ"א מ"ד ד"ה כלל; עוקצין פ"ג מ"ב ד"ה פטריות); מאירי, עבודה זרה יד ע"ב ד"ה לענין שביעית; רע"ב, פאה פ"א מ"ד ד"ה וגידוליו; תפארת ישראל (שם יכין אות כא; הלכתא גבירתא מ"ד); שו"ת באר שבע, סי' ג.

1. דיני שביעית

הגדרה זו ביחס לפטריות, שאין להן שורש המהווה את עיקר כוח החיות שלהן, מופיעה גם ביחס לדיני שביעית בפטריות.

בדברי הבבלי¹¹ מובא כלל יסודי ביחס לקדושת שביעית: 'זה הכלל, כל שיש לו עיקר יש לו שביעית, וכל שאין לו עיקר אין לו שביעית'. וביארו הפרשנים¹² שמשמעות המילה 'עיקר' היא שורש,¹³ ולכן שייכים קדושת שביעית ואיסוריה רק במין שיש לו שורש שממנו הוא גדל. כפי שראינו לעיל, לפטריות אין שורש שממנו עיקר חיותן, וממילא לא יהיו בהן דיני שביעית, וכדברי המאירי (עבודה זרה יד ע"ב ד"ה לענין שביעית):

כל שיש לו עיקר - כל דבר שהפרי גדל מן השורש, כגון רוב פירות או כולם שיש להם עיקר ומקום באילן שגדלין ממנו, ולהוציא כמהין ופטריות וכשות שאין להם שורש שגדלים ממנו.¹⁴

נמצא א"כ שגם כאשר הפטריות 'נזרעות' בידי אדם, מ"מ כיוון שמין זה אין לו שורש באדמה שממנו עיקר חיותו, אין בהן דיני שביעית כלל.¹⁵

ג. צורת רבייה טבעית

1. מעשר שני

כפי שראינו בסקירה המדעית, רביית הפטריות נעשית באמצעות תאים זעירים המכונים

11. שבת צ ע"א; עבודה זרה יד ע"א; נידה סב ע"א.
  12. ראה: רש"י (שבת צ ע"א ד"ה שיש לו; נידה סב ע"א ד"ה עיקר); תוספות (עבודה זרה יד ע"א ד"ה תורניתא; נידה סב ע"א ד"ה כל); מאירי, שבת צ ע"א ד"ה כל.
  13. על משמעות המילה 'עיקר' כ'שורש' במונח המוחשי, ראה: מילון בן יהודה, ח"ט ערך 'עקר', הוצאת מקור (ירושלים תש"מ) עמ' 4685; הרב יואל פרידמן, 'השתלשלות בהגדרות אילן וירק מספרות התנאים ועד פוסקי המאה השבע עשרה', עמ' 9-11, שם ציין מקורות רבים בתוספתא ובמשנה המזהים את משמעות המילה 'עיקר' כשורש וגזע מוחשיים. על משמעותה כ'שורש' במונח המופשט המורה על יסוד העניין, ראה: רד"ק, ספר השרשים ערך 'עקר'. על הקשר בין שתי משמעויות אלו, ראה: גד בן עמי צרפתי, 'שינויי משמעות של המילים', לשוננו לעם מ"ב (תשנ"א), עמ' 4.
  14. השווה לדבריו מאירי, נידה סב ע"א ד"ה כל שיש.
  15. כרם ציון, אוצר השביעית הל' פסוקות פי"ג סעי' כב; כן היא דעת הגרצ"פ פראנק, שם גידולי ציון ס"ק יד ד"ה ומרן; הרב יצחק רוזנטל, שם; ברית עולם, ס' ג סעי' סז; הרב יצחק יעקב וייס (שו"ת מנחת יצחק, ח"ח ס' צט; מנחת ירושלים, עניני שביעית פ"ה סעי' יא); כתבי קהלות יעקב החדשים, שביעית ס' כב; הרב חיים קנייבסקי (שיח השדה, א-ב קונטרס הליקוטים ס' ב אות א-ג; דרך אמונה, הל' שמיטה ויובל פ"ד ה"ב ס"ק יז; שם פ"ד ה"ג ביאור ההלכה ד"ה כגון; נזר החיים, טיגר, עמ' קיג); לדעת הגר"מ אליהו, בתוך: קטיף שביעית, עמ' 58 הערה 25, אם הפטריות גדלו בתוך מבנה, באופן הגידול המדובר בזמנינו למטרות מסחר, אין בהן קדושת שביעית; חוט שני, שמיטה ויובל פ"א ה"ב ס"ק ח עמ' פז ד"ה אף שלא; ילקוט יוסף, שביעית והלכותיה פט"ו סעי' ג עמ' שס. אולם יש שהובא בשמם שיש להחמיר ולנהוג קדושת שביעית בפטריות, ראה: הרא"ה קוק, כרם ציון, אוצר השביעית הל' פסוקות פי"ג גידולי ציון ס"ק יד ד"ה ושמעתי; הגר"ש ישראל, בתוך: מדריך שמיטה לצרכן (הוצאת מכון התורה והארץ תשע"ה), עמ' 26 הערה 68.
- בעניין זה ראה גם: צפנת פענח, הל' כלאיים פ"א ה"א, שתלה דיון זה - האם יש דיני שביעית בפטריות - בדברי הירושלמי ערלה פ"א ה"ב - האם דיני שביעית נוהגים דווקא בשדה או בכל מקום.

נבגים. נבגים אלו משתחררים מהצד התחתון של ה'כובע', וכאשר הנבג נפגש עם נבג נוסף שנפל, נוצר איחוי שיביא לידי יצירת מערכת קורים (תפטיר). בצורה כזו, הריבוי המיני מבוסס על איחוי קורים ללא הגדרה ברורה של זכר ונקבה, וממילא אין לפטירות זרעים שמהם נוכל לרבות אותן.

לעיל הבאנו את דברי הרמב"ם (פיהמ"ש עוקצין פ"ג מ"ב) בהגדרת הפטירות: 'והוא צמח שאין לו שורשים ולא זרעונים'. המכנה המשותף בהיעדר שורש וזרע לפטירות הוא שאין צורת הרבייה של הפטירות דומה ליתר המינים המתרבים מזרעים הנטמנים באדמה ומחמת כך יש להם שורשים באדמה.

הגדרה זו ביחס לפטירות מצויה בעניין מעשר שני. פירות מעשר שני הם קודש, ובזמן שביית המקדש קיים יש לאוכלם בקדושה בירושלים. ברם, ניתן לחלל את קדושת הפירות על כסף, לעלות לירושלים ולקנות בכסף זה מיני אוכלים.¹⁶ בדברי הבבלי¹⁷ מבואר שלא ניתן לחלל את קדושת פירות מעשר שני אלא על דבר שהוא 'פרי מפרי וגידולי קרקע'.¹⁸ יש הממעטים פטירות מכלל זה, ונימוקם הוא שהפטירות אינן מתרבות בצורה הטבעית בדרך של 'פרי מפרי',¹⁹ היינו פרי מזרע, כדברי המאירי (עירובין כז ע"ב ד"ה אין לוקחין):

ופירוש פרי מפרי הוא דבר היוצא מדבר אחר, הן דרך הריון והולדה, הן דרך זריעה ונטיעה, כגון בהמה חיה ועוף מאמותיהם וענבים מגפניהם וכן הדומים לאלו. אבל לא כמהין ופטירות, שאין להם זרע ואין יוצאות זו מזו וכן הדומים להם. ולשון פרי לאו דווקא, אלא כל דבר שהוא פורה.

מדברים אלו למדנו שצורת הרבייה של הפטירות אינה הצורה הטבעית של פרי היוצא מזרע בדרך של נטיעה באדמה והצמחת פרי. צורת הרבייה המינית שלהן נטולה זריעה ונטיעה, ומתקיימת באופן של איחוי קורים לכדי תפטיר ליצירת הפטרייה הבאה.

16. ראה: דברים יד, כב-כו.

17. בבא קמא נד ע"ב; שם סג ע"א; נזיר לה ע"ב; עירובין כז ע"ב.

18. ראה: מעשר שני, פ"א מ"ה, ביחס למים ומלח. בירושלמי, מעשר שני פ"א ה"ג, נחלקו התנאים אם ניתן לקחת בכסף מעשר שני פטירות. רבי ישמעאל סבר שלא ניתן לקחת אלא 'דבר שהוא וולד וולדות הארץ', ובכך הוא ממעט פטירות, ואילו רבי עקיבא סבר שניתן לקחת פטירות בכסף מעשר שני. דעת רבי ישמעאל הובאה גם בתורת כהנים, ברייתא דרבי ישמעאל פרשה א פיסקא ח.

19. כן סוברים רש"י (בבא קמא נד ע"ב ד"ה פרי; שם סג ע"א ד"ה פרי; ראה בדבריו עירובין כז ע"ב ד"ה פרי; רש"י, בבא קמא נד ע"ב ד"ה רש"י שכתב שיש להשוות פירושיו זה לזה); רבנו חננאל, עירובין כז ע"ב; ריטב"א, שם ד"ה אף כל; ראב"ד, תורת כהנים, ברייתא דרבי ישמעאל פרשה א פיסקא ח ד"ה מכלל ופרט, בביאור דעת רבי ישמעאל שהובאה לעיל הערה 18; מאירי (בבא קמא נד ע"ב ד"ה מעשר שני; נזיר לה ע"ב ד"ה אין). לדברי הרמב"ם, הל' מעשר שני פ"ז ה"ד, פטירות ממועטות 'לפי שאין גידוליהם מן הארץ'. והעירו המפרשים, מדוע הוא אינו ממעט את הפטירות מכך שאינן 'פרי מפרי', כיתר הראשונים הנ"ל, ראה: קרן אורה, עירובין כז ע"ב ד"ה שם במשנה; חקרי לב (חזן), יו"ד סי' מא ד"ה והרמב"ם. אולם, לדברי הרב יששכר בר איילנבורג, שו"ת באר שבע, סי' ג, אכן כוונת הרמב"ם למעטן מכך שאינן 'פרי מפרי', והכוונה בדבריו היא כדבריו בהל' מתנו"ע פ"ב ה"ב, ביחס לחיוב פאה: 'כמהין ופטירות פטורין מפני שאין גידוליהן מן הארץ כשאר פירות הארץ', היינו שאומנם הפטירות יונקות מלחות הארץ, אך מ"מ צורת הרבייה שלהן אינה כשאר פירות הארץ בדרך של זרע ופרי.

2. תרומות ומעשרות

אחת ההגדרות לחיוב מין בהפרשת תרומות ומעשרות היא שגידולו יהיה מהארץ, כדברי המשנה (מעשרות פ"א מ"א): 'כלל אמרו במעשרות, כל שהוא אוכל ונשמר וגידולו מן הארץ חייב במעשרות',²⁰ והוא הדין בהפרשת התרומות.²¹ בבבלי שבת (סח ע"א) מיעטו פטריות מכלל זה: 'וגידולו מן הארץ - למעוטי כמיהין ופטריות', הן לגבי חיוב פאה²² הן לגבי חיוב הפרשת תרומות ומעשרות. אחד המקורות לפטור מינים שאינם גידולי קרקע מהפרשת תרומות ומעשרות הוא לימוד בצורת 'בנין אב' מחיוב 'דגן תירוש ויצהר' שהם גידולי קרקע, כפי שמופיע במדרש תנאים (דברים יח, ד):

כעין דגן תירוש ויצהר - מה דגן תירוש ויצהר... גידולו מן הארץ... אף כל כיוצא בהן חייב בתרומה ומעשרות.²³

צורת לימוד זו עמומה במקצת, משום שאינה מגדירה בבירור מה פירוש 'גידולו מן הארץ' ומדוע התמעטו פטריות מכלל זה. לאור האמור ניתן להסביר צורת לימוד זו כפי שהתבאר לעיל בהגדרת הפטריות. כפי שראינו לעיל, אחת ההגדרות של הפטריות שאינן בכלל 'גידולי הארץ' נעוצה בעובדה שאין להן שורש שממנו עיקר חיותן, וקליטת חומרי ההזנה שלהן היא מרשתת הקורים הסבוכה המצויה בגופה של הפטרייה.

ניתן להחיל הגדרה זו בדברי הרמב"ם הללו בעניין הפרשת תרומות ומעשרות בפטריות. החיוב בהפרשת תרומות ומעשרות הוא ממינים שהם גידולי הארץ כדוגמת 'דגן תירוש ויצהר', המוגדרים גידולי הארץ משום שיש להם שורש עיקרי המושרש באדמה וממנו עיקר חיותם, בניגוד לפטריות. אולם מצאנו מקור נוסף לפטור פטריות מחיוב תרומות ומעשרות. בירושלמי (מעשרות פ"א ה"א) נאמר:²⁴

אמר ליה רבי יוחנן בשם רבי סיסי, כתיב עשר תעשר את כל תבואת זרעך²⁵ - דבר שהוא נזרע ומצמיח, יצאו כמהין ופטריות שאינן נזרעות ומצמיחות. רבי יונה מפיק לישנא, מפני שהארץ פולטתן.

רבי יוחנן מפרש את האמור בפסוק 'תבואת זרעך' שהכוונה היא למינים המפיקים זרעים שמהם צומחים צמחים נוספים. לפיכך, פטריות שאין להן זרעים ודרך ריבויין אינה בזריעה וגידול פרי, כפי שראינו בסקירה המדעית, אלא כל גידולן וחיותן הם באמצעות רשתת קורים סבוכה (תפטיר) שממנה הן קולטות את חומרי ההזנה וממנה הן מתרבות,

20. כן הוא ברמב"ם, הל' תרומות פ"ב ה"א; שו"ע, יו"ד סי' שלא סעי' יג.

21. רמב"ם, הל' תרומות פ"ב ה"א; שו"ע, יו"ד סי' שלא סעי' יג; לבוש, שם סעי' יג; ש"ך, שם ס"ק כג; דרך אמונה, הל' תרומות פ"ב ה"א ס"ק ו.

22. ראה: פאה פ"א מ"ד; רמב"ם, הל' מתנו"ע פ"ב ה"ב.

23. ראה כן גם במדרש הגדול, דברים יח, ד. ישנם פוסקים שהשתמשו במקור זה לפטור מינים שאינם גידולי קרקע כפטריות, ראה: רמב"ם, הל' תרומות פ"ב ה"א; סמ"ג, עשין סי' קלג; חינוך, מצווה תקז; לבוש, יו"ד סי' שלא ס"ק יג; ש"ך, שם ס"ק כג; ט"ז, שם ס"ק ה.

אולם יש שכתבו שלא נמצא מקור לדרשה זו, ראה: מעדני ארץ, הל' תרומות פ"ב ה"א אות א ד"ה ולפי"ז; דרך אמונה, הל' תרומות פ"ב ה"א, ציון ההלכה ס"ק נה.

24. מקור זה הובא גם אצל: ריבמ"ץ, מעשרות פ"א מ"א ד"ה כל דבר; רמב"ם, פיהמ"ש שם; ר"ש, שם ד"ה וגדוליו; רא"ש, שם ד"ה וגדולו; רע"ב, שם ד"ה וגדוליו.

25. דברים יד, כב.

אינן חייבות בהפרשת תרומות ומעשרות.²⁶ רבי יונה אינו חולק על הדין שהפטירות פטורות מהפרשת תרומות ומעשרות, אלא טענתו היא שאף אם תיווצר מציאות של 'זריעת' פטריות באדמה, אין בכך חיוב הפרשת תרומות ומעשרות, 'מפני שהארץ פולטת', סימן לכך שהפטירות אינן גדלות מכוח הקרקע.²⁷ מדבריהם של רבי יוחנן ורבי יונה ניתן ללמוד הגדרה נוספת בדין הפטריות, ביחס לחיוב הפרשת תרומות ומעשרות. לעיל הגדרנו שמכיוון שאין לפטריות שורש באדמה שממנו עיקר חיותן, אין בהן דיני שביעית ופאה. ברם, רבי יוחנן ורבי יונה מוסיפים הגדרה חשובה ביחס להפרשת תרומות ומעשרות, הגדרה שראינו ביחס למעשר שני. לדבריהם, צורת הרבייה הטבעית יש בה משום סימן שמינים מסוימים הגדלים בצורת זריעת זרע והוצאת פרי יונקים את כוח גידולם מהאדמה, וממילא יש לחייבם בהפרשת תרומות ומעשרות מהפסוק 'עשר תעשר את כל תבואת זרעך היצא השדה'.²⁵ ברם, אופן ריבוי הפטריות אינו בדרך הטבעית של זריעת זרעים באדמה והצמחת פרי, סימן לכך שאינן בכלל 'היצא השדה' לחייבן בהפרשת תרומות ומעשרות. מעתה, הגדרה זו ניתנת להיאמר גם בדברי הרמב"ם הממעט פטריות מחיוב תרומות ומעשרות משום שאינן גידולי הארץ כדגן, תירוש ויצהר, שכוונתו היא שצורת הרבייה של הפטריות אינה ככל המינים, וממילא אינן בכלל 'היצא השדה' לחיוב ההפרשה. ניתן לדייק כן בדברי הרמב"ם (הל' מתנו"ע פ"ב ה"ב), שכתב ביחס לחיוב פטריות בפאה: 'כמהין ופטירות פטורין מפני שאין גידוליהן מן הארץ כשאר פירות הארץ'. ייתכן שהוספה זו, 'כשאר פירות הארץ', מכילה בתוכה הגדרה זו שאין דרך הרבייה בפטריות דומה ליתר המינים, וממילא אינן בכלל 'גידוליו מן הארץ'.²⁸

3. ברכת 'שהכל'

להגדרה זו, שדרך הרבייה של הפטריות אינה בצורה הטבעית של פרי מזרע, ישנה השלכה גם לדיני ברכות. כאמור לעיל, המשנה (ברכות פ"ו מ"א-מ"ג) מבחינה בין פירות האילן לבין פירות הארץ לגבי ברכה ראשונה:

על פירות האילן, אומר בורא פרי העץ... ועל פירות הארץ, אומר בורא פרי האדמה... על דבר שאין גידולו מן הארץ, אומר שהכל.

בדברי הבבלי (ברכות מ ע"ב; נדרים נה ע"ב) מגדיר אב"י שהברכה על פטריות היא 'שהכל' משום שהן מוגדרות כ'דבר שאין גידולו מן הארץ', כהגדרתו: 'מירבא רבו מארעא, מינקי לא ינקי מארעא'. נחלקו הפוסקים אם אדם שבירך על הפטריות ברכת 'האדמה' יצא ידי חובתו בדיעבד ואינו חוזר ומברך, או שמא לא יצא כלל, ועליו לשוב ולברך.

26. מהר"א פולדא, מעשרות פ"א ה"א ד"ה נזרע.

27. פני משה, מעשרות פ"א ה"א ד"ה רבי יונה (השני); מהר"א פולדא, שם ד"ה מפני. בעניין היחס בין דברי רבי יוחנן לדברי רבי יונה, ראה: שו"ת הר צבי, זרעים ח"א סי' עו, שהביא את דברי הרב משה חסקין הסובר שהם חולקים בטעם פטור פטריות ממעשרות, אך הגרצ"פ פראנק דחה דבריו וביאר שם, ד"ה אבל לי, שרבי יונה אינו חולק על רבי יוחנן; שיח השדה (קנייבסקי), א-ב קונטרס הליקוטים סי' ב אות ג עמ' קמז, ביאר שרבי יונה אינו חולק אלא לומד כן מסברה ולא מפסוק.

28. ראה הערה 19 בדברי שו"ת באר שבע.

לדעת הרב יחיאל מיכל אפשטיין²⁹ והרב יעקב חיים סופר³⁰ אדם המברך ברכת 'האדמה' על פטריות - יצא ידי חובתו. בדבריהם הם מסתמכים על דברי אביי שהפטריות 'מירבא רבו מארעא', וכיוון שניקתן מן הארץ, יוצא ידי חובה בברכת 'האדמה'. אולם, הרב חיים בנימין פונטריומולי (פתח הדביר, או"ח סי' רד ס"ק ד) הביא את דברי הרב יהודה שמואל אשכנזי, שלדעתו לא יצא ידי חובה כאשר בירך 'האדמה' על פטריות:

אם בירך על כמהין ופטריות בורא פרי האדמה, אע"ג דגידולן מן הארץ, לא הוו פירות הארץ דמאוורא קא רבו ולא יצא.

לאור ההגדרה העולה, שאין דרך הרבייה הטבעית של הפטריות כדרך יתר המינים - פרי מזרע, ניתן להסביר את דבריו של הרב אשכנזי. אומנם פטריות 'מירבא רבו מארעא', כלומר הסביבה שהן נמצאות בה תורמת לגידולן ולהצמחתן דרך רשת הקורים הסבוכה הקולטת ממנה את חומרי ההזנה, אך מ"מ עיקר כוח חיותן אינו מהאדמה, 'מינקי לא ינקי מארעא', והכוונה היא שאין להן שורש עיקרי באדמה שממנו עיקר החיות שלהן, ובשל כך צורת הרבייה שלהן אינה כיתר המינים, כדברי המאירי (נדרים נה ע"ב ד"ה נדר):

מרבא רבו מארעא כלומר שצומחים הם מן הארץ, אלא שהם אין יניקתם מן הארץ אלא מן האוויר ומתוך כך ברכתם בשהכל.

אומנם הפטריות הן 'גידולי הארץ' אך אינן 'פרי האדמה', משום שאינן פרות ורבות ממנה. לאור זאת מובן שברכת 'בורא פרי האדמה' אינה יכולה להיאמר כלל על פטריות שאינן 'פרי' האדמה.³¹ נראה שהבחנה זו מצויה זה מכבר בברייתא שבבבלי (ברכות מ ע"ב) העוסקת בדיני נדרים, ועל דברים אלו נסובים דברי אביי:

הנודר מפירות הארץ - אסור בפירות הארץ ומותר בכמהין ופטריות. ואם אמר כל גידולי קרקע עלי - אסור אף בכמהין ופטריות.³²

'פרי הארץ' מוגדר דבר שהוא פרה ורבה מהאדמה, למיעוט פטריות, שאין דרך רבייתן ככל המינים פרי מזרע ולפיכך אינן מוגדרות 'פירות',³³ כלשון הגר"א (אמרי נועם, ברכות מ ע"ב ד"ה הנודר):

שפירות משמע שפרים ורבים, לאפוקי כמהין ופטריות שאינם גדלים פרי מפרי שאין זורעים אותם שיהיו גדלים אחד מאחד.

אך מ"מ הן נכללות ב'גידולי קרקע', משום שסביבת גידולן היא בארץ, כדברי הרמב"ם (הל' נדרים פ"ט הי"א):

ואם אמר כל גידולי קרקע עלי אסור אף בכמהין ופטריות, אף על פי שאינן יונקין מן הקרקע גדלן הן בקרקע.

29. ערוך השלחן, או"ח סי' רד סעי' ה.

30. כף החיים, או"ח סי' רד ס"ק ב.

31. ראה: הערות הגר"ש אלישיב, ברכות מ ע"ב ד"ה רש"י ד"ה מירבא: 'מוכח שהתפשטותם וגידולם הם מריח לחלוחית הקרקע, אלא שמ"מ אין מברך עליהם אלא שהכל כיוון שעצם הצמחתם אינה מן הקרקע, ולכך לא חשיב כפרי האדמה שלזה צריך צמיחה מן הקרקע'.

32. כן נפסק בטור, יו"ד סי' ריז; שו"ע, שם סעי' כג.

33. לבוש, יו"ד סי' ריז סעי' כג.

לאור הבחנה זו סובר הרב אשכנזי שברכת 'פרי האדמה' אינה יכולה להיאמר על פטריות כלל, אף לא בדיעבד, משום שאינן 'פרי' האדמה, כלשונו: 'לא הוו פירות הארץ'.³⁴

ד. חרקים בפטריות

מסקנה זו העולה מדיני ברכת הפטריות, שאומנם ברכתן 'שהכל' ולא 'האדמה', ומ"מ אין בכך הוראה שאינן גידולי קרקע, משליכה על דיני חרקים בפטריות.³⁵ הרמ"א³⁶ הביא בשם 'איסור והיתר הארוך' שמכיוון שאין מברכים על הפטריות 'אדמה', הן אינן גידולי קרקע, והתולעים הגדלות בהן אינן אסורות משום 'שרץ השורץ על הארץ'. הרמ"א³⁷ עצמו דחה דבריו בטענה שיש להבחין בין הלכות ברכות, שבהן צריך שיהיו גידולי קרקע, לבין הלכות תולעים:

מכל מקום מיקרי מחובר לקרקע וקרין ביה שרץ השורץ על הארץ, דבחיבורא תליא מילתא ולא בגידולו מן הארץ.

דבריו אלו הובאו להלכה בדברי הגהתו על ה'שלחן ערוך' (יו"ד סי' פד סעי' ו):
תולעים הגדלים בכמהים ופטריות, דינן כמו בשאר פירות. ולא אמרין דלא חשיב מחובר לקרקע, הואיל ואין מברכין עליהם בורא פרי האדמה.

לאור מה שהתבאר בהגדרת הפטריות, נוכל להבין את דברי הרמ"א בהבחנה בין דיני חרקים לדין ברכה בפטריות.³⁸ אומנם פטריות 'מירבא רבו מארעא', שהסביבה שבה הן נמצאות תורמת לגידולן, אך מ"מ עיקר כוח החיות שלהן אינו מהאדמה, 'מינקי לא ינקי מארעא', כלומר צורת הרבייה שלהן אינה כיתר המינים. לפיכך הן אכן מחוברות לקרקע ונחשבות כ'שרץ השורץ על הארץ', אך אינן 'פרי האדמה' משום שאינן פרות ורבות ממנה.

ה. הפרשת תרומות ומעשרות מפטריות בזמן הזה

פוסקים שונים העלו טענה שטענו אחרים, שיש להפריש תרומות ומעשרות מפטריות

34. שו"ת שבט הלוי, ח"י סי' מב אות ג; שו"ת יביע אומר, ח"ח או"ח סי' כג אות כב, שם משמע שמצדד בדברי הרב אשכנזי שלא יצא כלל; השווה לדבריו בשו"ת יחווה דעת, ח"ו סי' יב; ראה: ילקוט יוסף, או"ח ח"ז הל' ברכות סי' רד סעי' ג, שיצא ידי חובה בדיעבד, אך משום הכלל 'ספק ברכות להקל' כדבריו, שם הערה ג.

35. על ההימצאות הרבה של חרקים בפטריות וההימנעות באכילתן מחמת כן, ראה: ים של שלמה, חולין פ"ג אות ק; פרי חדש, יו"ד סי' פד ס"ק יט; בית הלל, שם ס"ק ג, שראה כן אצל 'אנשי מעשה שמחמירין'; של"ה, שער האותיות אות הקו"ף - קדושת האכילה א אות קיא, בשם אביו. אולם למעשה יש שכתבו שמ"מ ניתן לאוכלן לאחר בדיקה, ראה: לבוש, יו"ד סי' ק סעי' ד; ש"ך, יו"ד סי' פד ס"ק לד, בשם הלבוש; שלחן גבוה, יו"ד סי' פד ס"ק כה; דרכי תשובה, שם ס"ק פג; זבחי צדק, שם אות סח; ערוך השלחן, שם סעי' עה; ראה: חכמת אדם, שער איסור והיתר כלל לח סעי' יח, שכתב ביחס לפטריות: 'ומוחזקים בתולעים', אך נראה שתועיל בדיקה להוציא מחזקה זו; עוד בעניין זה, ראה: שו"ת אגרות משה, יו"ד ח"ב סי' כה. ביחס לריבוי תולעים בכמהין, ראה: פרי מגדים, שם שפתי דעת ס"ק לג.

36. דרכי משה, יו"ד סי' פד אות ד.

37. דרכי משה, שם; תורת החטאת, כלל מו אות א.

38. ראה: גר"א, יו"ד סי' פד ס"ק יט; ט"ז, שם ס"ק יא; ערוך השלחן, שם סעי' נח.

הגדלות באופן מסחרי בצורת 'זריעה' ו'קצירה',³⁹ או משום 'דמה שאנו קורין היום פטריות זה לא אותן פטריות שהגמרא דיברה עליהן',⁴⁰ וכן יש לחייבן בדיני שביעית משום כך.⁴¹ אלא שלדעת רוב ככל הפוסקים אין בשינוי צורת הגידול קריטריון לקביעת חיוב הפרשת תרומות ומעשרות או חיוב הפטריות בדיני שביעית. זאת משום שאין לפטריות שורש באדמה שממנו עיקר חיותן, כדוגמת שאר המינים, וממילא אין בהן חיוב הפרשת תרומות ומעשרות⁴² ודיני שביעית.⁴³ יש להוסיף לכך מה שהתבאר לעיל, שאופן הרבייה בפטריות שונה בתכלית מביתר המינים, ובשל כך אינן מוגדרות 'היוצא השדה' כפי שהתבאר בירושלמי, ולכן אין בהן חיוב תרומות ומעשרות, משום שהן מין שאין גידולו מן הארץ, כדברי הרמב"ם.

סיכום

הגדרת חז"ל את הפטריות כמין ייחודי, שאין לו שורש שממנו עיקר חיותו וכן שצורת הרבייה שלו אינה ככל המינים פרי מזרע, משפיעה על דינים שונים, החל מהברכה שיש לברך עליהן וכלה בחיובן במצוות התלויות בארץ, כשביעית, פאה, מעשר שני והפרשת תרומות ומעשרות.

כפי שראינו בסקירה המדעית, הגדרה זו של חז"ל לא השתנתה בימינו, וגם כיום צורת הריבוי של הפטרייה היא באמצעות מערכת קורים סבוכה (תפטיר) שממנה היא קולטת את חומרי ההזנה שלה, וממילא היא נטולת שורש כעיקר חיות. לפיכך אין לקבל טענות שונות על שינויים שחלו בפטריות ואין לחייבן בדיני שביעית והפרשת תרומות ומעשרות.

39. טענה זו הובאה אצל: שו"ת שבט הלוי, ח"ח סי' רמח; חוט שני, שמיטה ויובל פ"א ה"ב ס"ק ח עמ' פח ד"ה ובזמנינו.
40. חוט שני, שמיטה ויובל פ"א ה"ב ס"ק ח עמ' פח ד"ה ובזמנינו.
41. טענה זו הובאה אצל: חוט שני, שמיטה ויובל פ"א ה"ב ס"ק ח עמ' פח ד"ה ובזמנינו; שיח השדה, א-ב קונטרס הליקוטים סי' ב אות ו ד"ה כעת.
42. שו"ת שבט הלוי, ח"ח סי' רמח.
43. הרב חיים קנייבסקי (דרך אמונה, הל' שמיטה ויובל פ"ד ה"ג ביאור ההלכה ד"ה כגון; שיח השדה, א-ב קונטרס הליקוטים סי' ב אות ו ד"ה כעת); חוט שני, שמיטה ויובל פ"א ה"ב ס"ק ח עמ' פח ד"ה ובזמנינו.